

MÜSTEZAT

MEHMET DELİGÖNÜL

Divan edebiyatı nazım biçimlerinden biri olan müstezat, sözgelimi gazel, kaside, mesnevi vb. gibi bu edebiyatı ağırlıklılarıyla etkileyecek ölçüde çok kullanılmış, yaygın bir nazım biçimi olmadığı için, çoğu kez önemsenmemiş, üzerinde durulmamıştır. Oysa Türk nazımının, klasik divan edebiyatının katı ve dar kurallar çemberinden kurtulması, geniş bir soluğa kavuşması yolunda, uzunlu kısıklı dizeleriyle Batı'nın *vers libre*'inin yanında müstezat, serbest müstezat'a geçişte bir atlama taşı olduğu gibi, edebiyatımızda serbest nazma da -dolayısıyla- bir kapı aralamıştır. Bu nitelikleriyle ki müstezat'ın, Türk nazımının gelişme çizgisinde önemli bir yeri olduğu kanısındayız.

Bir nazım biçimi olarak müstezat'ın, tâ XV. yüzyıldan bu yana, edebiyat kuramlarıyla ilgili türlü kitaplarda birbirini tutmayan, değişik tanımlarına raslandığı gibi, verilen bu teorik bilgilerle uygulamalar arasında da yer yer tutarsızlıklar, aykırılıklar, hatta çelişkiler görülmektedir. Bu yazıda bu durum, örnekleriyle gösterilecek ve konunun açıklığa kavuşturulmasına çalışılacaktır.

Değerli bilgin M. Fuat Köprülü, bir nazım biçimi olarak müstezat'ın İran ve dolayısıyla Türk edebiyatlarına Arap edebiyatındaki *Müveşşah*¹ ların bir "taklit"i olmak üzere geçtiği kesin görüşündedir². Ancak, müveşşah'

¹ Müveşşah, Arap edebiyatında çoğu kez bestelenip okunmak üzere çeşitli ölçülerle yazılan ve 4-10 kıt'adan oluşan bir nazım biçimidir. Klasik Arap şiirinin tek uyağa dayanan kaside ilkesine karşı, Arap halk şiirinde bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bunlarda Arap arüzunun yalnız klasikleşmiş 16 bahri değil, birçok yeni ve takti'i güç bahirler de kullanılır. Klasikleşmiş, değişmez sayılan kurallara bağlı kalmak istemeyen şairler bu yeni türde kendi anlayışlarına göre istedikleri gibi hareket etmişlerdir (Moh. Bencheneb, İslâm Ans. *Müveşşah* madd.; Weil, a. g. ans., *Arûz* madd.; Köprülüade Mehmed Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Kitap, İst. Matbaa-i Âmire, 1921, s. 211.

² *Türk Edebiyatı Tarihi* 2. Kitap'ta "Arap müveşşah'larının muhtelif şâmeleri gözden geçirilecek olursa, Acem ve Türk edebiyatlarında *müstezat* nâmı altında zikrolunan nazım şekillerinin bunları takliden vücuda getirildiği derhal anlaşılır" (s. 211) diyen M. F. Köprülü, daha sonra yayımlanan *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde (İst., Millî Matbaa, 1926, s. 169, 170) bu görüşünü daha da pekiştirerek "... mutlaka bunları takliden vücuda getirildiği" biçiminde kesin bir yargıya bağlamıştır.

la müstezat arasındaki benzerlik, bir ölçü ve genel olarak bir biçim benzerliği olmaktan çok, klasikleşmiş, katı, aşılmaz gibi görünen kimi kurallara karşı koyma, nazımda yeni çıkış yolları arama biçiminde özetlenebilir.

Son dönem İran edebiyatçılarının anlayışıyla müstezat ise, M. Fuat Köprülü'nün verdiği bilgiye göre "Bir gazel veya rubaî'nin her mısraı veya her beyti sonuna onun yazıldığı veznin bir cüz'üyle tertip edilmiş bir kısım ilâve etmekle vücuda gelen şekli-i nazımdır ki muhtelif envaı vardır... İptida en çok rubaîlerle teşkil edilen müstezatlar, muahharen daha ziyade gazellerle teşkil edilmeye başlanmış ve muahhar şairler mısraların sonundaki ziyade'lerin adedini artırmak ve kafiyele muhtelif şekillerde tertip etmek gibi bir takım hususiyetler göstermişlerdir"³. Nitekim son dönemde yazılmış kimi İran edebiyat kitaplarında, sözgelimi Zehra Hanleri'nin *Râhnümâ-yi Edebiyyât-ı Fârisî*'sinde müstezat, "Şairin her mısradan sonra, şiirin ölçüsüyle yazılmasa da, anlam bakımından ona bağlı olan ölçülü bir parça eklediği" manzume olarak tanımlandıktan sonra, örnek olmak üzere de rubaî biçiminde ve onun ölçüsüyle yazılmış şu müstezat verilmektedir:

دوشینه پی گلاب می گر دیدم

در صحن چمن

پتر مرده گلی میان گلها دیدم

افسرده چومن

گفتیم توجه کردی که چنین می سوزی

ای یار عزیز

گفتا که دی درین چمن خندیدم

⁴ پس وای به من

Öte yandan kimi Türk edebiyat kuramcılarının da müstezat'ı tanımlarken özel bir ölçü'den söz etmedikleri gibi, ziyade'yi de "Fıkra-i mesure" ola-

³ Köprülüzade Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Kitap, s. 211

⁴ Zehra Hanleri, *Râhnümâ-yi Edebiyyât-ı Fârisî*, Tahran, 1341, s. 356.

rak niteledikleri görülmektedir. Sözelimi Süleyman Paşa, Manastırlı Mehmet Rifat bunlar arasındadır. *Mebâni'ül-İnşâ*'da: "Müstezat deyü mâbatlerinde kendilerine mürtebit bir *fıkra-i mensure* mezkûr olan mısra veyahut beyte derler⁵" denilmektedir. *Mecâmi'ül-Edeb*'deki müstezat tanımı da hemen hemen bunun aynıdır: "Mâbatlerinde kendilerine mürtebit bir *fıkra-i mensure*'ye mürekkez olan müttehidülvezn ve gazel gibi mukaffa mısralardan tereküp eden şiire denir⁶" M. F. Köprülü ise, müstezat'ı yine bu yolda nitelenlerden Cemalettin'in aynı dönemde yazılmış *Arûz-ı Türki*⁷'sindeki tanımın "Acem edebiyat kitaplarından naklen" verildiğini bildirmektedir⁸.

Bu tanımlarda görülen eksiklikler bir yana, bizim burada öncelikle üzerinde durmak istediğimiz nokta, müstezat'ın *ölçü*'sü ve *ziyâde*'nin "Fıkra-i mensure" olarak nitelenmesidir. M. Fuat Köprülü'nün, İran belâgatçilerinden aktarıldığını bildirdiği bu yanlış görüşün uygulamada örneği, Türk edebiyatında bulunmadığı gibi, sanırız, İran edebiyatında da yoktur. Nedir ki, müstezat'ın yazıldığı ölçünün çoğunlukla başında ve sonundaki iki cüz'ünün yan yana gelmesinden oluşan *ziyâde*'nin ölçüsünü, klasik kurallardan en küçük ödün vermek istemeyen katı belâgatçi anlayışı, *ölçü* saymamakta, dolayısıyla onu "fıkra-i mensure" olarak nitelenmektedir. Kanımızca bu yanlış görüşün dayanağı, bu sakat anlayıştır.

Sözcük anlamı, "artmış, ziyadeleşmiş"⁹, "ziyade olması istenilmiş"¹⁰ demek olan müstezat'ın¹¹, bir nazım biçimi olarak son dönem Türk edebiyatında birçok yazarlarca genellikle üzerinde birleşilen nitelikleri, yaklaşık olarak şöyle özetlenebilir:

Arûzun *hezeç* bahrinin *mef'ûlü mefâîlü mefâîlü faûlün* ölçüsüyle gazel biçiminde yazılan, ama her dizenin sonuna bu ölçünün *mef'ûlü faûlün* cüz'lerine uygun birer kısa dize eklenerek, bir uzun bir kısa dizelerin bir araya gelmesinden oluşan bir nazım biçimidir. Müstezat'ta çoğu kez uzun dizeler kendi aralarında, kısa dizeler de ayrıca kendi aralarında değişik uyaklarla, gazel gibi uyaklandırılırlar. Uzun dizelerle kısa dizelerin yine gazel düzeninde, ama tek uyağa bağlandığı da olur.

⁵ Süleyman Paşa, *Mebâni'ül-İnşâ*, İst. 1289.

⁶ Manastırlı Mehmet Rifat, *Mecâmi'ül-Edeb*, Dersaadet, 1308, s. 680.

⁷ A Cemalettin, *Arûz-ı Türki*, İst. Mekteb-i Sanayî Matbaası, 1291.

⁸ Köprülüzade Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Kitap, s. 211.

⁹ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, İst., 1317.

¹⁰ Muallim Naci, *Lûgat-i Naci*, İst., 1322.

¹¹ Kimi kaynaklar "müstezat" sözcüğünü, müstezat'ın kısa dizesi olan "ziyâde" anlamına da kullanmaktadırlar. (Keşşâf-ı Istilâhât ül-Fünûn, Tahran, 1967, c. I, s. 613).

Bu yaygın görüşü benimseyenler arasında Muallim Naci¹², Ali Canip (Yöntem)¹³, İsmail Habip (Sevük)¹⁴, Nihat Sami Banarlı¹⁵ vb. tanınmış edebiyatçılar sayılabilir. Günümüz okul kitaplarında da bu bilgiler olduğu gibi tekrarlanmaktadır.

Kanımızca bu görüşün kuramsal olarak kökeni, edebiyatımızda Ali Şîr Nevaî (1441-1501)'ye kadar uzanmaktadır. Nitekim *Nizân ül-Evzân*'da bu ünlü şairimiz, Orta Asya Türk edebiyatı ile ilgili "sürûd" (türkü)lerden söz ederken müstezat'ı *hezec-i müsemmen-i ahreb-i mahzuf* ölçüsünde, beyitlerle yazılan manzumede, her dizeden sonra o ölçünün iki parçasından oluşan bir bölümün eklenmesiyle meydana gelen sürud, olarak tanıtır ve şu parçayı da örnek veriyor:

Ey hüsnünga zerrât-ı cihan içre tecellâ

Mazhar sanga eşyâ

Sin lûtf bile kevn ü mekân ehligе mevlâ

*Âlem sanga mevlâ*¹⁶

Bütün bunları böylece saptadıktan sonra, edebiyatımızda müstezat'ın uygulamaya dayanan gerçek durumu konusunda hiç olmazsa yaklaşık olarak bir bilgi edinmek amacıyla, XV. yüzyıldan başlayarak, yaşadıkları dönemleri şiirleriyle etkilemiş olan ya da nazımda alışılmamış, değişik çıkışlar yapacaklarını umduğumuz on altı şairimizin divanlarını taradık¹⁷. Bu yoldan

¹² Muallim Naci, *İstilahât-ı Edebiye*, İst., 1307, s. 221, 222.

¹³ Ali Canip (Yöntem), *Edebiyat*, 1926, s. 231, 232.

¹⁴ İsmail Habip (sevük) *Edebiyat Bilgileri*, İst., 1942, s. 123, 124, 125.

¹⁵ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1949, s. 60; genişletilmiş 2. baskı, 3. fasikül, s. 206, 207.

¹⁶ O. Prof. Dr. Köprülüzâde M. Fuat, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İst. 1934, s. 238.

¹⁷ Taranan divanlar şunlardır:

Ahmet Paşa Divanı (Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, İst., 1966), Necati Beg Divanı (Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, İst., 1963), Fuzûlî-Türkçe Divanı (T. İş Bankası yayını, Ank., 1958), Hayâlî Bey Dîvânı (Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, İst., 1945), Bâkî Dîvânı (Sadettin Nüzhet Ergun, İst., 1935), Dîvân-ı Nef'î (İst. Cerîde-i Havadis Matbaası, 1269), Dîvân-ı Yahya, Şeyhülislâm (İst. Âsar-ı Müfîde Kütüphanesi, 1334), Nâilî-i Kadîm Dîvânı (Dr. Halûk İpekten, İst., 1970), Dîvân-ı Nabî (İst. Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1292), Nedîm Dîvânı (Halil Nihat [Boztepe], İst., 1340-1338), Dîvân-ı Ragıp Paşa (Bulak Matbaası, 1252), Dîvân-ı Fıtnat (İst. Tasvîr-i Ef-kâr Matbaası, 1286), Dîvân-ı Şeyh Galip (Bulak Matbaası, 1252), Dîvân-ı Sümbül-zâde Vehbî (Bulak Matbaası, 1253), Dîvân-ı Fâzıl Enderûnî (Bulak Matbaası, 1258), Dîvân-ı Vâsif Enderûnî (1285).

eldindiğimiz gereçerin değerlendirilmesiyle varacağımız sonuç, salt bir kesinlik taşımasa da, müstezat konusunun bu karmakarışık durumuna bir açıklık getirecek, bir ölçüde onu aydınlatacaktır, sanırız.

Bu tarama sonunda, söz konusu on altı şairimizden sekiz'inin divanında hiç müstezat'a raslanmamıştır. Bunlar Necâtî (?-1509), Hayâlî (?-1557), Bâkî (1526-1600), Nef'î (1572?-1635), Şeyhülislâm Yahya (1552-1644), Nâbî (1642-1712), Ragıp Paşa (1699-1763) ve Enderûnî Vâsîf (?-1824)'tır. Ötekilerden Ahmet Paşa (?-1497)¹⁸, Fuzûlî (1495?-1556)¹⁹, Nâilî-i Kadîm (?-1666)²⁰ ve Nedîm (?-1730)²¹'de birer, Şeyh Galip (1757-1799)²²'te ise iki müstezat vardır. Bunların hepsi, *hezeç bahrinin mef'ûlü mefâilü mefâilü faülün* ölçüsüyle yazılmıştır. *Ziyâde*'lerin ölçüsü ise *mef'ûlü faülün*'dür.

İncelenen divanlardan geriye kalan Fıtnat (?-1780), Sümbülzâde Vehbî (?-1809) ve Enderûnî Fâzıl (1759-1810)'inkilerde ise, edebiyatımızda müstezat ölçüsü olarak alışılan *mef'ûlü mefâilü mefâilü faülün* ve *mef'ûlü faülün* ölçüsünün dışında, değişik başka ölçülerle yazılmış müstezatlara raslandığı için, bunların üzerinde özel olarak ayrı ayrı durmak istiyoruz.

Fıtnat divanının tarihler bölümünde (s. 27), "Târîh-i Fetvâ-yı Şerîf Efendi" başlığıyla, aşağıda ilk ve son beyitlerini verdiğimiz 5 beyitlik bir manzume yer almıştır:

Semiy-yi mefhar-i âlem Şerîf Efendi kim
Be-izzet ü iclâl
Müşerref oldu anın ile mesned-i fetvâ
Mubârek eyle Hudâ
Dedim duâ ile Fıtnat bu mısraı târîh
Hurûf-ı mu'cemle
Şerîf Efendi bugün giydi ferve-i fetvâ
Saîd ede Mevlâ

Bu manzumeden, sanırız, ilk olarak *Malûmat-ı Edebiyye*'de²³ söz edilmiştir. Bu kitabın "Müstezatlara, Eşkâl-i Kadîme ve Cedîdesi" bölümünde,

¹⁸ Divan'ın Arabiyyat Bölümü'nde (s. 357)'dir. Arapçadır.

¹⁹ Divan'ın Gazeliyyat Bölümü'nün sonunda (s. 427)'dir. Dip notuyla yalnız incelenen "yazma"lardan birinde bulunduğu, ötekilerde raslanmadığı belirtilmiştir.

²⁰ Divan, s. 19.

²¹ Divan, Gazeliyyat Bölümü, s. 145, 146.

²² Uyaklarına göre gazeller arasına yerleştirilmiştir. S. 35-36 ve 109.

²³ Köprülüzâde Mehmet Fuat - Şahâbettin Süleyman, *Malûmat-ı Edebiyye*, Dersaadet, Kanaat Matbaası, 1330, c. I. s., 92.

“eski ulûm-ı edebiyeye kitaplarındaki tarife göre²⁴” müstezat konusunda bilgi ve örnek verildikten sonra “... Âheng-i ifadenin yeknesaklığını, ittirâd-ı sikket-bahşımı izâle için vücuda getirilen bu tarz-ı nazmın bu kadar mahdut kalması gayet şâyân-ı istiğraptır.” denilmekte ve “... Edebiyyat-ı kadîmemizde müstezadın bu şekli-i müteâmiline muhalif olarak yalnız ‘Fıtnat’ın şu medhiyesine dest-res olabildik.” kaydından sonra da sözkonusu manzumenin yalnız 2. ve 3. beyitleri, ziyade’leriyle birlikte verilmektedir. Daha sonra bu manzumeden Çankırılı Ahmed Talât da -Malûmat-ı Edebiyye’yi anmaksızın- “Arûz şairlerinden Fıtnat Hanım ilk defa başka vezinle bir müstezat-kaside yazabilmiş” diyerek, üzerinde fazla durmadan, kısaca söz etmiştir²⁵.

Fıtnat’ın bu övgülü “tarih” manzumesi, bir kaç bakımdan gerçekten ilgi çekicidir: O güne kadar, alışılan biçimiyle de olsa, müstezat’la yazılmış “tarih” örneği yoktur, sanırız. Ama bu konuda asıl önemli olan, manzumede kullanılan ölçü’dür. Görüldüğü gibi, şairimiz burada, arûzun müçtes bahrinden *mefâilün feilâtün mefâilün feilün* ölçüsünü kullanmış, ziyâde’leri de bu ölçünün başında ve sonundaki “cüz”lerden oluşan *mefâilün feilün* kalıbıyla yazmıştır. Müstezat’ın, bizde genellikle alışılmış olan ölçünün dışında bir ölçüyle yazılmış olması -bu hareket bireysel bir çıkış olarak değerlendirilse ve şairi, çağdaşları arasında büyük bir üne sahip olmasa bile- Türk nazmının gelişme süreci içinde önemli bir olaydır.

Öte yandan, Fıtnat’la çağdaş olan Sümbülzâde Vehbi’de de bu konuda bir başka örneğe raslanmaktadır. Vehbi Divanı’nın gazeller bölümünde (s. 56), “Müstezâd-ı Südâsiye” başlıklı bir manzume vardır:

*Hırâmân ol çemenlerde gel ey serv-i revânım gel
Nedir bu nâz ü istiğnâ*

*Gözüm yollarda kaldı gül açıl gonca-dehânım gel
Gören sansın gül-i zîbâ*

dizeleriyle başlayan 7 beyitlik bu manzume,

*Ruhun mir’âtına Vehbî bakıp bir nev-gazel yazmış
Efendim pek güzel yazmış*

*Şeker gibi oku ey tûti-i şîrîn-zebânım gel
Lebin bûs eylerim ammâ*

dizeleriyle sona ermektedir.

²⁴ Bu tanım da, son dönem Türk edebiyatçılarınca geçerli sayılan *mef’ûlü mefâilü mefâilü faülün*; *mef’ûlü faülün* ölçüsüyle yazılmış müstezatlara göre yapılmıştır.

²⁵ Çankırılı Ahmet Talât, *Türk Şiirlerinin Şekil ve Nev’i*, İst. Devlet Matbaası, 1928, s. 89.

Bu manzume de ilk kez Çankırlı Ahmet Talât'ın dikkatini çekmiştir. Yazar, *Türk Şiirlerinin Vezni* adlı kitabının halk şairlerimizce arûzla yazılan şiirlerden *Ayaklı*'lar (ayaklı kalenderî, ayaklı semaî, ayaklı divan) üzerinde dururken, "... bu nevi manzumeleri iptida divan şairlerinin mi, yoksa âşıkların mı yazdıklarını kat'i olarak söyleyemeyeceğiz²⁶." dedikten sonra, Vehbi'nin bu manzumesini bütününüyle vermektedir. Ancak, Ahmet Talât, belki de konu dışı saydığı için olacak, bu manzume ile, daha önce *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'*inde kendisinin de sözünü ettiği Fitnat'ın o özgün müstezat'ı arasında hiçbir ilişki kurmamış, daha doğrusu, olayı, bizim baktığımız açıdan değerlendirme yoluna gitmemiştir.

Sümbülzâde Vehbi'nin bu manzumesinin değişik olan nitelikleri arasında üzerinde durulacak ilk nokta, kuşkusuz, yine ölçü özelliğidir. Görüldüğü gibi manzume müstezat biçiminde olduğu halde, alışılmışın dışında, *hezeç* bahrinin *mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün* ölçüsüyle, *ziyâde*'ler ise *mefâîlün mefâîlün* kalıbına göre yazılmıştır. İkinci ilgi çekici nokta, kanımızca, manzumenin adıdır. Divan edebiyatında *südâsiye* diye bir nazım biçimi yoktur. Sanırız şair, uzun dizelerin 4, *ziyâde*'lerin ise 2 *mefâîlün* cüz'ünden oluştuğu bu manzumede, cüz'lerin toplamının 6 olduğunu göz önünde bulundurarak buna, "altı parçadan oluşmuş bütün" anlamına gelen, *südâsiye* adını vermiştir. Bunların yanında, şairin bunu bir *nev-gazel* olarak nitelemesi de, manzumede görülen bütün bu değişik özelliklerin bir raslantının ürünü olmadığı yolunda yorumlanmağa elverişli bir noktadır, sanırız.

Daha önce, müstezat biçiminin edebiyatımızdaki gelişimi bakımından toplu olarak üzerlerinde durulmamış olmakla birlikte, Fitnat'ın ve Vehbi'nin, ayrı ayrı yazarlarca değinilen bu manzumelerinden sonra, Enderunî Fâzıl'ın Divan'ında rasladığımız ve bugüne kadar kimsenin dikkatini çekmediği için üzerinde hiç durulmadığını sandığımız konumuzla ilgili 7 manzumeyi de son olarak bu açıdan gözden geçireceğiz:

Fâzıl Divanı'nın tarihler bölümünde (s. 43, 44) "Müstezâd-ı Târîh-i Sâdâret-i Koca Yusuf Paşa" başlıklı, *mef'ûlü mefâîlü mefâîlü faûlün* ölçüsüyle yazılmış, *ziyade*'leri *mef'ûlü faûlün* kalıbına uyan 13 beyitlik bir manzume vardır. Bu manzumenin ilk ve son beyitlerini aşağıya ahyoruz:

Sad âferin ey şâh-ı felek câh-ı muazzam
Ey sâhib-i şevket

²⁶ Çankırlı Ahmet Talât, *Türk Şiirlerinin Vezni*, İst., Ahmet İhsan Matbaası, 1933, s. 222

*Tahsîn bu tedbîrine hakka ki müselleme
Vallâhi kerâmet*

*Düştü iki sözüm rakam-ı levhe mutâbık
Gördüm yazılı târihi kim Yûsuf'a hâtem*

(1200)

Bu manzumenin ilgi çekici yanı, Fitnat'tan sonra, alışılmış ölçülerle de olsa, bir "müstezat-tarih" niteliği taşıdığı gibi, son "tarih beyti"nin de ziyâde'siz oluşudur.

Fakat kanımızca, konumuzla ilgisi yönünden asıl önemli olan Fâzıl Divanı'nın Na'tler bölümünde rasladığımız 6 manzumedir. Bunların hepsi de, biçim özellikleri bakımından birbirinin aynıdır. Arûzun *remel* bahrinin *fâilâtün fâilâtün fâilün* ölçüsüyle müstezat-gazel düzeninde yazılmışlardır. Ziyâde'leri ise *fâilâtün fâilün* kalıbına uymaktadır. Hepsi de 5'er beyitten meydana gelmiştir. 4'ü başlıksızdır; 2'si ise "Hilye-i Şerîf" başlığını taşımaktadır. Bu 6 manzumeden 2'si Türkçe, 2'si Arapça, 2'si de Farsçadır. Bunların ilk beyitlerini divandaki sıralarına göre aşağıya alıyoruz:

I. Na'tler:

1)

کیست در عالم مدار کائنات
کیست آن رکن رکن
از کجا امداد اهل مشکلات
ز آسمان یا از زمین

(Divan, s. 16)

2)

من لاهل الضیم ایام الخطوب
حین تضییق النفوس
من مغیث الخق فی وقت الکروب
عند تمزیق النفوس

(Divan, s. 16, 17)

- 3) *Kimdir ol şâhenşeh-i her dü saray*
Dâver-i âlîcenâb
Bende-i dergâhıdır şâh ü gedây
Çerh ü mâh ü âftâb

(Divan, s. 17)

4)

آن ابوالقاسم حبيب كبرياست
 نخبه رب ودود
 آن ابو الطيب محمد مصطفاست
 ذو الركوع والسجود

(Divan, s. 17,18)

II. Hilye-i Şerîf:

1)

سائل الاطراف مبسوط اليدين
 ذاك معدوم المثل
 باسم الثغر رفيق الشفتين
 صاحب الخدالا سيل

(Divan, s. 18)

- 2) *Sensin ol peygamber-i âhir-zaman*
Tâ ezelden şu'le-pâş
Muktedâ-yi ins ü cân ü kudsîyân
Zâtine yok pâ-y-dâş.

(Divan, s. 18, 19)

Sınırlı ölçüler içinde yaptığımız bu küçük çalışmaya göre, taranan 16 divanda, ancak 15 müstezat'a raslanmıştır. Bu durum, şairlerimizin müstezada gerçekten önem vermediklerini, bu nazım biçiminin edebiyatımızda hiç de yaygın olmadığını açıkça gösterir. Bu konuda dikkati çeken bir başka nokta da, çoğu kez divanlarda müstezatlar için, sözgelimi musammat'lar,

şarkı'lar kadar olsun, özel bir yer ayrılmaması ve bunların -duruma göre- gazel'ler, tarih'ler arasına serpiştirilmesidir. Bu da, divan şairlerince müstezat'ın bağımsız bir nazım biçimi sayılmamasının sonucudur, sanırız.

Fakat bu konuda asıl önemli olan, 16 divanda görülen bu 15 müstezat'tan 9'unun, gerek öz gerek biçim bakımlarından, çoğu edebiyat kitaplarınca yapılan tanımlara uymaması, ancak kalan 6'sının o nitelikleri taşımasıdır.

Bu duruma göre, müstezat'ın ancak *mef'ûlü mefâilü mefâilü fâülün*; *mef'ûlü faülün* ölçüsüyle ve çoğunlukla gazel biçiminde yazılacağı yolunda, edebiyat kuramcılarımızın, dikkatli ve ihtiyatlı birkaçının²⁷ dışında, ortaklaşa tekrar edegeldikleri tanım, uygulamadan çıkarılan sonuçlara uymamaktadır. Biçim bakımından görülen bu ölçü özelliğinin yanında, öz bakımından da müstezat'ın, *tarih*, *na't* gibi türler için kullanılması, ilgi çekicidir. Ne var ki, küçük ölçüde yapılan bir tarama ile elde edilen rakamlardan çıkarılan bu sonucun, kesinlikle gerçek durumu yansıttığı elbette söylenemez. Ama bu duruma bakılarak denilebilir ki, XVIII. yüzyıl sonlarından başlamak üzere, Fıtnat, Sümbülzâde Vehbi, Enderunî Fâzıl gibi kimi şairlerimiz, müstezat'ın, o güne kadar dokunulamayan sert kurallar çemberini zorlama yolunda birtakım çabalar göstermişler, bunu kırmayı da başarmışlardır. Bu şairler, çağlarının ön safta gelen sanatçıları olmasalar da, bu kadar örnekle, müstezat konusundaki bu gelişmenin birer bireysel çıkış niteliğini aştığı söylenebilir. Ayrıca bu durum, müstezat üzerine günümüze kadar tekrar edilegelen bilgilerin -en azından- gerçeklere uymadığını da ortaya koymuştur.

Öte yandan Çankırlı Ahmet Talât'ın, özellikle Sümbülzâde Vehbi'nin "Müstezad-ı Südâsiye"si dolayısıyla divan nazmı müstezat biçiminde görülen bu gelişmelerle, halk şiirlerindeki *ayaklı (yedekli) divan*, *ayaklı (yedekli) semaî*, *ayaklı (yedekli) kalenderî*'ler arasında ilişkiler kurmağa çalışması, ilgi çekicidir. Bu yolda divan şiiri ile halk şiiri arasında bir etkileşimin söz konusu olduğu görüşüne katılmak ve bunlar arasında önceliğin divan şiirinde olduğunu kuvvetle tahmin etmekle birlikte, sanırız, bu durumun ayrıca incelenmesi gerekir ki, bu da konumuzun dışındadır. Ancak, bununla ilgili olarak Vehbi'nin manzumesinin dışında verilen öteki örneklerin, *ölçü* özellikleri bakımından, halk şiirinin sözü geçen türleriyle ilgisinin bulunmadığına dikkati çekmekle yetineceğiz.

²⁷ Malûmât-ı Edebiyye yazarlarından sonra, buna örnek olarak, Edebiyat Lûgati (İst. Asâr-ı İlmiyye Kütüph., 1355-1936) ile Tahir Olgun'u, Türk Edebiyatında Nazım (İst. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 4. baskı, 1964) adlı, bu alanda yazılanlar arasında gerçekten büyük bir değer taşıyan eseriyle Hikmet İlaydın'ı anmak yerinde olur.